

Krzysztof Kmak

Wybrane problemy związane z definicją groźby bezprawnej (art. 115 § 12 Kodeksu karnego)

*Selected problems related to the definition
of unlawful threat (Article 115 § 12 of the Criminal Code)*

Abstract

The purpose of this paper is a critical analysis of Article 115 § 12 of the Penal Code, which defines an unlawful threat. Reference to Article 190 of the Penal Code causes that the formula of unlawful threat is too narrow, because it does not include the threat of committing a contravention against person or against this person's immediate family member and the threat of committing a crime against other entities. The current regulation raises doubt about concept of "criminal proceeding", which requires clarification. De lege lata only an unlawful threat in the form of a threat under Article 190 of the Penal Code requires the fear of threat. If the fear does not arise, responsibility for attempting a crime is possible. The above conclusions require a legislative change of Article 115 § 12 of the Penal Code, because this provision is dysfunctional in many cases.

Keywords: penal law, unlawful threat, punishable threat, attempting, consequence

Streszczenie

Celem artykułu jest krytyczna analiza art. 115 § 12 k.k., który definiuje groźbę bezprawną. Odesłanie do art. 190 k.k. powoduje, że zakres pojęcia „groźby bezprawnej” jest za wąski, ponieważ nie obejmuje groźby popełnienia wykroczenia na szkodę zagrożonego lub jego osób najbliższych, a także groźby popełnienia przestępstwa na szkodę innych podmiotów. Obecna regulacja wywołuje wątpliwości w zakresie pojęcia „postępowania karnego”, co wymaga doprecyzowania. De lege lata tylko groźba bezprawna w formie groźby z art. 190 k.k. wymaga wystąpienia obawy spełnienia groźby, ale w przypadku niewystąpienia tej obawy możliwa jest odpowiedzialność za usiłowanie przestępstwa. Powyższe wnioski nakazują postulować zmianę legislacyjną art. 115 § 12 k.k., ponieważ jest on w wielu przypadkach dysfunkcyjny.

Słowa kluczowe: prawo karne, groźba bezprawna, groźba karalna, usiłowanie, skutek

Mgr Krzysztof Kmak jest doktorantem na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie i asesorem Prokuratury Rejonowej Kraków – Śródmieście Wschód w Krakowie, Polska, ORCID: 0000-0002-7173-1076, e-mail: krzysztofkmak@interia.pl
Data zgłoszenia tekstu przez autora: 26.10.2020 r.; data zaakceptowania do publikacji: 19.08.2022 r.

1. Wprowadzenie

Użycie groźby bezprawnej stanowi znamię czynnościowe wielu typów czynów zabronionych (np. art. 153 § 1, art. 191 § 1, art. 197 § 1, art. 224 § 1, art. 245 Kodeksu karnego¹). Ustalenie jej prawidłowego znaczenia na gruncie przepisów karnych ma zatem daleko idące konsekwencje w zakresie znamion poszczególnych przestępstw. Przepis art. 115 § 12 k.k. wprowadza definicję legalną „groźby bezprawnej”², według której „Groźbą bezprawną jest zarówno groźba, o której mowa w art. 190, jak i groźba spowodowania postępowania karnego lub innego postępowania, w którym może zostać nałożona administracyjna kara pieniężna, jak również rozgłoszenia wiadomości uwłaczającej czci zagrożonego lub jego osoby najbliższej; nie stanowi groźby zapowiedź spowodowania postępowania karnego lub innego postępowania, w którym może zostać nałożona administracyjna kara pieniężna, jeżeli ma ona jedynie na celu ochronę prawa naruszonego przestępstwem lub zachowaniem zagrożonym administracyjną karą pieniężną”. Również poprzednie kodyfikacje karne zawierały definicje groźby bezprawnej (art. 91 § 4 Kodeksu karnego z 1932 r.³; art. 120 § 10 Kodeksu karnego z 1969 r.⁴), które były podobne do obecnego brzmienia art. 115 § 12 k.k.⁵

Pojęcie groźby bezprawnej budzi jednak głębokie wątpliwości zarówno w doktrynie, jak i w orzecznictwie. W co najmniej kilku aspektach nie wystarcza samo poleganie na językowym brzmieniu art. 115 § 12 k.k. Przede wszystkim nie jest jasne, jak rozumieć pojęcie „postępowanie karne” użyte w treści tego przepisu. Nie można również jednoznacznie określić, czy do spełnienia znamienia groźby bezprawnej każdorazowo zachodzi konieczność wzbudzenia u adresata groźby obawy jej spełnienia.

Obecna definicja jest stosunkowo wąska zarówno pod względem przedmiotowym, jak i podmiotowym. Z jednej strony, w wyniku odwołania się do treści art. 190 k.k., dotyczy wprost jedynie groźby popełnienia przestępstwa i nie obejmuje zapowiedzi popełnienia innych czynów karalnych. Z drugiej strony, z powyższego odwołania wynika również, że osobą zagrożoną groźbą może być jedynie jej adresat bądź jego

¹ Ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (tekst jedn.: Dz.U. z 2022 r. poz. 1138 ze zm.) – dalej k.k.

² Na temat znaczenia definicji legalnej zob. M. Zieliński, *Wykładnia prawa. Zasady, reguły, wskazówki*, Warszawa 2012, s. 198–201, 211–215. Jak pisze Mariusz Nawrocki: „definicją legalną jest każda definicja, która została sformułowana przez podmiot tworzący prawo, umieszczona w tekście prawnym, i która dotyczy wyrażenia występującego w tym tekście. O uznaniu za definicję legalną przesądza sam fakt jej umieszczenia w tekście prawnym, co z kolei oznacza, że bez znaczenia pozostaje jej budowa, cel czy uzasadnienie sformułowania” (M. Nawrocki, *Definicje legalne w kodeksie karnym*, „Państwo i Prawo” 2017/9, s. 91–92). Przepis art. 115 § 12 k.k. znajduje się w rozdziale XIV „Objaśnienie wyrazów ustawowych”, więc bezspornie należy traktować go jako definicję legalną (zob. również P. Saługa, *Sposoby wyodrębniania definicji legalnych*, „Państwo i Prawo” 2008/5, s. 83).

³ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 11.07.1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 1932 r. Nr 60, poz. 571 ze zm.).

⁴ Ustawa z 19.04.1969 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 1969 r. Nr 13, poz. 94 ze zm.).

⁵ Przepis art. 91 § 4 Kodeksu karnego z 1932 r. stanowił, że „Groźba bezprawna jest to zarówno groźba spełnienia przestępstwa (groźba karalna), jako też groźba spowodowania postępowania karnego lub rozgłoszenia wiadomości uwłaczającej czci zagrożonego lub jego bliskich”, natomiast art. 120 § 10 Kodeksu karnego z 1969 r. mówił, że „Groźba bezprawna jest to zarówno groźba, o której mowa w art. 166 (odpowiednik art. 190 obecnego k.k. – dop. K.K.), jak i groźba spowodowania postępowania karnego lub rozgłoszenia wiadomości uwłaczającej czci zagrożonego lub jego najbliższych; nie stanowi groźby zapowiedzi spowodowania postępowania karnego, jeżeli ma ona jedynie na celu ochronę prawa naruszonego przestępstwem”.

osoby najbliższe. Powstaje pytanie (uzasadnione wątpliwościami zgłaszanymi w doktrynie): czy pojęcie groźby bezprawnej powinno zostać doprecyzowane i poszerzone?

2. Co może być przedmiotem groźby bezprawnej?

Z przytoczonej treści przepisu art. 115 § 12 k.k. wynika, że groźba bezprawna posiada w zasadzie trzy formy: groźbę karalną (art. 190 k.k.), groźbę spowodowania postępowania i groźbę rożgłoszenia wiadomości uwłaczającej czci. W nawiązaniu do pierwszej z form Sąd Najwyższy (dalej SN) stwierdził: „Przestępstwo groźby karalnej skierowane jest przeciwko wolności człowieka w sferze psychicznej, tj. poczucia bezpieczeństwa, rozumianego jako wolność od strachu i obawy o naruszenie innych jego – lub osób mu najbliższych – dóbr. Bez wątplenia wolność od uczucia strachu, zagrożenia nie jest dobrem mierzalnym w sensie fizycznym, zatem ocena szkody wyrządzonej pokrzywdzonemu w sferze psychicznej, zachowaniem stypizowanym w normie art. 190 § 1 k.k., może być także dokonywana, m.in. przez pryzmat charakteru i czasu podjęcia przez pokrzywdzonego działań zmierzających do ochrony naruszonego dobra”⁶.

Uznać należy, że przytoczone uwagi najwyższej instancji sądowej można przenieść na grunt pozostałych form groźby bezprawnej. Sprawca, używając groźby bezprawnej, każdorazowo atakuje dobro prawne w postaci wolności człowieka przejawiającej się w swobodzie decydowania o swoim postępowaniu. Jeżeli wykorzystuje ten sposób popełnienia przestępstwa, to czyni niedopuszczalne oddziaływanie na sferę woli adresata jego komunikatu. Wykładnia art. 115 § 12 k.k. powinna być dokonywana z uwzględnieniem powyższych kwestii. Może się teoretycznie okazać, że normatywne pojęcie groźby bezprawnej jest ujęte za wąsko z punktu widzenia ochrony obywateli przed stosowaniem nagannych gróźb, stanowiących istotne naciśki na swobodę decyzyjną. Jednakże, ze względu na zakaz wykładni rozszerzającej na niekorzyść sprawcy wynikający z zasady *nullum crimen sine lege*, definicji tej nie można interpretować, wychodząc poza językowe granice zwrotów, jakimi posługuje się ustawodawca. Może to być natomiast argument na rzecz dokonania stosownych zmian legislacyjnych.

W doktrynie można napotkać pogląd, że groźba karalna cechuje się nadmiernym formalizmem⁷. Groźba, o której mowa w art. 190 k.k., odnosi się jedynie do popełnienia przestępstwa⁸. Brak jest podstaw do przełamania językowego brzmienia art. 190 k.k. Jednocześnie kryminalnopolityczne uzasadnienie takiego sformułowania znamion przestępstwa groźby karalnej wychodzi poza ramy niniejszego opracowania. Pamiętać jednak należy, że art. 190 § 1 k.k. określa samoistne przestępstwo groźby

⁶ Postanowienie SN z 15.02.2007 r., IV KK 273/06, OSNwSK 2007/1, poz. 444.

⁷ M. Mozgawa, *Przestępstwa przeciwko wolności*, [w:] *System Prawa Karnego*, t. 10, *Przestępstwa przeciwko dobrom indywidualnym*, red. J. Warylewski, Warszawa 2016, s. 432; A. Zoll, *Komentarz do art. 190*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2, cz. 1, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2017, teza 5.

⁸ Za niecisłe należy uznać zdanie O. Górniok, *Komentarz do art. 115 § 12*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. O. Górniok, Warszawa 2005, teza 2, że groźba jest bezprawna, „jeżeli zdarzenie, którego spowodowaniem grozi sprawca, jest czynem karalnym na podstawie odrębnego przepisu”. Czyny karalne to także wykroczenia, wykroczenia skarbowe i przestępstwa skarbowe.

karalnej, które – by nastąpiło jego dokonanie – nie wymaga dalej idących skutków poza wzbudzeniem uzasadnionej obawy spełnienia groźby. W szczególności nie wymaga podjęcia jakichkolwiek działań zmierzających do urzeczywistnienia groźby.

Tego typu uwaga z całą pewnością jest jednak trafna, jeżeli odnieść ją do groźby bezprawnej. Z jakich powodów groźby bezprawnej nie stanowi zapowiedź zniszczenia cudzej rzeczy o wartości do 500 zł, o czym mówi wykroczenie z art. 124 § 1 Kodeksu wykroczeń⁹ (podobnie w przypadku wykroczeń np. z art. 107 czy art. 108 k.w., które penalizują odpowiednio złośliwe niepokojenie innej osoby i szczucie psem człowieka), natomiast groźbę bezprawną stanowi groźba spoliczkowania adresata groźby, spełniającego znamiona przestępstwa naruszenia nietykalności (art. 217 § 1 k.k.)? Niejednokrotnie popełnienie wykroczenia (np. zniszczenie cudzego telefonu o wartości nieprzekraczającej 500 zł) może w większym stopniu skłaniać osobę zagrożoną do zachowania pożądanego przez sprawcę niż popełnienie jednego z lżejszych występów, ponieważ szkoda wyrządzona popełnionym wykroczeniem będzie dla niej bardziej dolegliwa. Trudno dostrzec racje uzasadniające pominięcie w art. 115 § 12 k.k. groźby popełnienia wykroczenia na szkodę określonej osoby lub jej osoby najbliższej¹⁰.

Również popełnienie wykroczenia na szkodę adresata lub jego osób najbliższych może być środkiem do popełnienia nawet ciężkiego przestępstwa (np. art. 197 k.k.). Pomimo że zapowiedź popełnienia takiego czynu zabronionego obiektywnie wydaje się błaha, to jednak w konkretnej sytuacji nie można jej uznać za nieistotną, biorąc pod uwagę zamiar, z jakim sprawca działa. Nie jest to sytuacja tożsama z przypadkiem, gdy sprawca używa takiej groźby w innym celu niż dokonanie określonego przestępstwa. Przykładowo, inaczej należy ocenić sprawcę, który grozi zniszczeniem cudzego telefonu o wartości 400 zł, jeżeli ofiara nie podejmie z nim obcowania płciowego, a inaczej gdy kieruje taką groźbę bez jednoznacznie określonego powodu (działając w okolicznościach zbliżonych do tych, które charakteryzują występki o charakterze chuligańskim – art. 115 § 21 k.k.).

Nie budzi wątpliwości, że system prawny powinien wiązać się z pewną jasnością i przejrzystością dla adresatów norm prawnych, a jednocześnie wyrażać pewne społeczne poczucie sprawiedliwości. Trudno racjonalnie uzasadnić, dlaczego potencjalny sprawca zgwałcenia może być pociągnięty do odpowiedzialności karnej, jeżeli zagrozi przyszłej ofierze spoliczkowaniem, natomiast nie będzie odpowiadał karnie, jeśli ograniczy się do zapowiedzi zniszczenia telefonu ofiary. Ewentualne postępowanie karne, prowadzone według aktualnie obowiązujących przepisów, byłoby dla członków społeczeństwa rażąco sprzeczne z poczuciem sprawiedliwości.

Nie stanowi błędu natomiast pominięcie w tym zakresie przestępstw skarbowych i wykroczeń skarbowych, ponieważ te grupy czynów zabronionych nie są z natury rzeczy skierowane przeciwko konkretnym osobom¹¹. Dyskusyjne byłoby umieszczenie

⁹ Ustawa z 20.05.1971 r. – Kodeks wykroczeń (tekst jedn.: Dz.U. z 2021 r. poz. 2008 ze zm.) – dalej k.w.

¹⁰ Por. J. Kosonoga, *Komentarz do art. 190*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, Legalis 2021, teza 5; K. Nazar-Gutowska, *Groźba bezprawna w polskim prawie karnym*, Warszawa 2012, s. 61–73.

¹¹ Świadczy o tym niestosowanie w postępowaniu w sprawie o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe przepisów dotyczących pokrzywdzonego (art. 113 § 2 pkt 1 ustawy z 10.09.1999 r. – Kodeks karny skarbowy, tekst jedn.: Dz.U. z 2022 r. poz. 859 ze zm., dalej k.k.s.).

w ramach pierwszej formy groźby bezprawnej deliktów cywilnoprawnych i dyscyplinarnych, choć z drugiej strony trudno odmówić słuszności twierdzeniu Marka Mozgawy, że „W praktyce niekiedy obawa przed popełnieniem np. deliktu cywilnego może być większa niż przed popełnieniem przestępstwa; pokrzywdzony wie bowiem, iż w przypadku przestępstwa może zwrócić się o pomoc, np. do policji, zaś w przypadku czynu niedozwolonego zazwyczaj musi sobie radzić sam”¹². Można wszakże zauważyć, że wiele deliktów cywilnoprawnych wiążących się z uszczerbkiem na osobie bądź mieniu jednocześnie realizuje znamiona umyślnych lub nieumyślnych czynów karalnych traktowanych jako przestępstwa. Z kolei delikty dyscyplinarne z jednej strony cechują się dużym stopniem niedookreśloności, a z drugiej, przynajmniej w odniesieniu do funkcjonariuszy publicznych, mogą mieć charakter przestępny (np. przekroczenie uprawnień lub niedopełnienie obowiązków – art. 231 k.k.). W tej drugiej kategorii wypadków mamy jednak do czynienia z groźbą popełnienia przestępstwa. Nie można zaprzeczyć, że również delikty niestanowiące przestępstw mogą potencjalnie doprowadzić do istotnej szkody majątkowej lub krzywdy. Chęć uniknięcia tej sytuacji może skłaniać adresata groźby do zachowań pożądaných z punktu widzenia autora groźby.

Problem zachowuje swoją aktualność na gruncie drugiej formy groźby bezprawnej, czyli groźby spowodowania postępowania. Poza jej zakresem pozostaje choćby spowodowanie postępowania o wykroczenie skarbowe, jak również o wykroczenie. Brak jest dostatecznych argumentów, by art. 115 § 12 k.k. został poszerzony w tym zakresie o postępowania dyscyplinarne¹³ lub postępowanie cywilne, choć oba te rodzaje postępowań mogą mieć bardzo daleko idące konsekwencje w postaci np. wydalenia z pracy lub konieczności zapłaty zasądzonej sumy pieniężnej, której domagał się powód. Jednakże postępowanie o wykroczenia i o wykroczenia skarbowe są zbliżone do postępowań w sprawie o przestępstwa i przestępstwa skarbowe, ponieważ mają powszechny i represyjny charakter. Jednocześnie mogą wiązać się z zastosowaniem kar i innych środków reakcji karnej, co nie ma miejsca w postępowaniu cywilnym i w postępowaniach dyscyplinarnych. Z ukaraniem za wykroczenie (wprawdzie chodzi tu tylko o karę aresztu) związany jest także np. wpis w Krajowym Rejestrze Karnym¹⁴.

W przypadku tej formy groźby bezprawnej w doktrynie powstała wątpliwość, czy termin „postępowanie karne” obejmuje również postępowanie o przestępstwo skarbowe. Jarosław Majewski, posiłkując się treścią art. 239 § 1 k.k. (gdzie ustawodawca użył wyrażenia: „Kto utrudnia lub udaremnia postępowanie karne, pomagając sprawcy przestępstwa, w tym i przestępstwa skarbowego”), przyjmuje, że na gruncie art. 115 § 12 k.k. postępowaniem karnym jest także postępowanie o przestępstwo skarbowe, ponieważ tym samym zwrotom należy nadawać to samo znaczenie¹⁵.

¹² M. Mozgawa, *Przestępstwa...*, [w:] *System...*, t. 10, s. 432–433.

¹³ Zob. też postanowienie SN z 9.10.2013 r., SDI 27/13, LEX nr 1388602.

¹⁴ Zob. art. 1 ust. 2 pkt 7 ustawy z 24.05.2000 r. o Krajowym Rejestrze Karnym (tekst jedn.: Dz.U. z 2021 r. poz. 1709 ze zm.).

¹⁵ J. Majewski, *Komentarz do art. 115 § 12*, [w:] *Kodeks karny. Część ogólna*, t. 1, cz. 2, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2016, teza 6; podobnie M. Budyn-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, M. Mozgawa, *Komentarz do art. 115 § 12*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Mozgawa, LEX/el. 2022, teza 5; J. Bojarski, O. Górniok, *Komentarz do art. 115*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Filar, Warszawa

Co do tego twierdzenia nasuwają się pewne zastrzeżenia. Sformułowanie „przestępstwa, w tym i przestępstwa skarbowego” pojawia się także w art. 234, 235, 236 § 1 i art. 259 k.k. Oznacza to, że na gruncie tych przepisów pojęcie „przestępstwa skarbowego” występuje w relacji podrzędności w stosunku do pojęcia „przestępstwa”; każde przestępstwo skarbowe jednocześnie jest przestępstwem, ale nie każde przestępstwo jest przestępstwem skarbowym. Na tle całej regulacji Kodeksu karnego trzeba jednakże zauważyć, że pojęcie „przestępstwa skarbowego” występuje również w innym kontekście językowym, w którym ustawodawca różnicuje oba pojęcia, sugerując, że pozostają one w relacji przeciwieństwa. Tak jest w przypadku art. 238 („przestępstwie, lub o przestępstwie skarbowym”), art. 255 § 1 („występku lub przestępstwa skarbowego”) i art. 258 § 1 k.k. („przestępstwa lub przestępstwa skarbowego”) ¹⁶. Ustawodawca w tych przypadkach przeciwstawia względem siebie pojęcia „przestępstwa” i „przestępstwa skarbowego” ¹⁷. Można argumentować, że rozumienie pojęcia „postępowania karnego” przyjęte w art. 239 § 1 k.k. nie jest obowiązujące na gruncie art. 115 § 12 k.k., ponieważ oba przepisy w oczywistym stopniu różnią się od siebie brzmieniem językowym, a „postępowaniem karnym”, o którym mowa w Kodeksie karnym, może być jedynie postępowanie w sprawie o przestępstwo, ponieważ tylko tych czynów zabronionych dotyczy ta ustawa. Rozszerzenie wspomnianej formuły wymaga odpowiedniego zabiegu legislacyjnego, który został dokonany w art. 239 § 1 k.k., ale już nie w art. 115 § 12 k.k. W końcu należy zwrócić uwagę na to, że art. 239 § 1 k.k. odnosi się jedynie do określonego typu czynu zabronionego i określa pojęcie „postępowania karnego” jedynie na potrzeby tego przestępstwa; nie ma on charakteru ogólnego, więc może być wątpliwe wyciąganie zdecydowanych wniosków w stosunku do art. 115 § 12 k.k., zwłaszcza w zetknięciu z zakazem wykładni rozszerzającej na niekorzyść sprawcy ¹⁸.

Przedstawione wątpliwości skłaniają do wysunięcia postulatu doprecyzowania art. 115 § 12 k.k. w tym zakresie poprzez zmianę pojęcia „postępowania karnego” na „postępowania w sprawie o przestępstwo lub przestępstwo skarbowe”. Do rozważenia pozostają inne postępowania o czyny zabronione pod groźbą kary, a także postępowania niemające charakteru represyjnego ¹⁹. W zakresie postępowań represyjnych art. 115 § 12 k.k. powinien być poszerzony również o postępowania

---

2016, teza 30; J. Giezek, *Komentarz do art. 115 § 12, [w:] Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, red. J. Giezek, Warszawa 2021, teza 10.

¹⁶ Podobne rozróżnienia dokonywane są na gruncie ustawy karnoprosesowej (np. art. 183 § 1 ustawy z 6.06.1997 r. – Kodeksu postępowania karnego, tekst jedn.: Dz.U. z 2022 r. poz. 1375, dalej k.p.k.).

¹⁷ Dlatego błędny jest pogląd wyrażony w publikacji S. Hypś, *Komentarz do art. 190, [w:] Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2021, komentarz do art. 190, nb 4, że groźba karalna obejmuje również zapowiedź popełnienia przestępstwa skarbowego; zob. też J. Raglewski, *Relacja pojęć „przestępstwo” – „przestępstwo skarbowe” oraz „wykroczenie” – „wykroczenie skarbowe” w polskim systemie prawa karnego materialnego*, „Prokuratura i Prawo” 1998/5, s. 99–110.

¹⁸ Zob. też P. Daniluk, *Komentarz do art. 115, [w:] Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, Legalis 2021, teza 131, gdzie jednoznacznie odrzuca się interpretowanie pojęcia postępowania karnego jako obejmującego postępowania w sprawie o przestępstwo skarbowe.

¹⁹ Por. A. Michalska-Warias, *Groźba bezprawna jako ustawowe znamię przestępstwa zgwałcenia*, „Ius Novum” 2016/1, s. 12–14.

o wykroczenia i o wykroczenia skarbowe, które można traktować jako „postępowanie karne” w szerokim ujęciu, czyli takie, które dotyczą odpowiedzialności karnej²⁰.

3. Wzbudzenie obawy spełnienia groźby jako element groźby bezprawnej

Określając pierwszą formę groźby bezprawnej, art. 115 § 12 k.k. przewiduje, że stanowi ją „groźba, o której mowa w art. 190”. Wobec powyższego, nie ma wątpliwości, że groźbą bezprawną jest groźba popełnienia przestępstwa na szkodę zagrożonego lub jego osoby najbliższej.

W piśmiennictwie pojawiły się rozbieżności, czy skutek w postaci wzbudzenia uzasadnionej obawy spełnienia groźby, charakteryzujący przestępstwo z art. 190 § 1 k.k., dotyczy również groźby bezprawnej. Zgodnie z pierwszym poglądem wzbudzenie obawy spełnienia groźby jest koniecznym elementem groźby bezprawnej, przynajmniej w zakresie jej formy polegającej na groźbie karalnej²¹. Według stanowiska opozycyjnego art. 115 § 12 k.k. „nie zawiera wyrażonego wprost wymogu, aby określone tam zachowania wywołały w zagrożonym uzasadnioną obawę spełnienia groźby jak w przypadku groźby określonej w art. 190 k.k.”²².

W całości należy zgodzić się, że *de lege lata* trafne jest pierwsze stanowisko²³. Przepis art. 115 § 12 k.k. nie zawiera w tym zakresie wymogu wystąpienia skutku w postaci wzbudzenia obawy spełnienia groźby. Jednakże nie musi takiego wymogu zawierać, ponieważ znamię skutku wynika z art. 190 § 1 k.k., do którego art. 115 § 12 k.k. w tym zakresie w całości odsyła. Odesłania tego nie można dowolnie

²⁰ Wspólnym mianownikiem odpowiedzialności za czyny stypizowane w k.k., k.k.s. i k.w. jest oparcie się na zasadzie winy (wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 4.07.2002 r., P 12/01, OTK-A 2002/4, poz. 50) i jej powszechny charakter. Pierwszego elementu nie zawiera np. odpowiedzialność nieletniego (od 1.09.2022 r. uregulowana ustawą z 9.06.2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, Dz.U. z 2022 r. poz. 1700) czy podmiotu zbiorowego (ustawa z 28.10.2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary, tekst jedn.: Dz.U. z 2020 r. poz. 358 ze zm.). Druga cecha nie występuje z kolei w przypadku odpowiedzialności dyscyplinarnej. Na temat pojęcia odpowiedzialności karnej zob. J. Raglewski, *Komentarz do art. 116, [w:] Kodeks karny. Część ogólna*, t. 1, cz. 2, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2016, tezy 1–12; J. Majewski, *O wybranych pojęciach odpowiedzialności karnej*, [w:] *Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, t. 2, red. P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2012, s. 311–334.

²¹ Wyrok Sądu Apelacyjnego (dalej SA) w Lublinie z 3.10.2013 r., II Aka 152/13, LEX nr 1388873; wyrok SA we Wrocławiu z 23.08.2012 r., II Aka 227/12, LEX nr 1220370; wyrok SA w Lublinie z 13.10.2008 r., II Aka 236/08, LEX nr 477863; wyrok SN z 7.12.1999 r., WA 38/99, OSNKW 2000/3–4, poz. 32; wyrok SN z 2.12.1948 r., K 1668/48, „Państwo i Prawo” 1949/4, poz. 145; J. Majewski, *Komentarz do art. 115 § 12, [w:] Kodeks...*, t. 1, cz. 2, teza 4.

²² Tak wyrok SA w Białymstoku z 9.10.2014 r., II Aka 202/14, LEX nr 1532570; podobnie wyrok SA w Katowicach z 14.03.2014 r., II Aka 20/14, LEX nr 1488814; postanowienie SN z 14.02.2013 r., II KK 120/12, LEX nr 1405555; wyrok SA w Lublinie z 6.09.2012 r., II Aka 189/12, LEX nr 1217723; postanowienie SN z 6.06.2011 r., V KK 128/11, LEX nr 1663738; postanowienie SN z 14.09.2017 r., I KZP 7/17, OSNKW 2017/11, poz. 63.

²³ Zob. P. Daniluk, *Wzbudzenie w zagrożonym uzasadnionej obawy spełnienia groźby w konstrukcji groźby bezprawnej*, „Prokuratura i Prawo” 2018/1, s. 6–10, gdzie występuje również odwołanie się do argumentów historycznych.

rozcłonkowały, skoro ustawodawca nie ograniczył go jedynie do czynności sprawczej (groźenie innej osobie popełnieniem przestępstwa).

Należy pamiętać, że art. 115 § 12 k.k. stanowi przykład definicji legalnej, a ta niewątpliwie jest wiążąca na gruncie całego tekstu prawnego, w którym została umieszczona²⁴. Posługując się pojęciem „groźby bezprawnej”, ustawodawca rozumie przez to m.in. groźbę karalną w rozumieniu art. 190 k.k. W przypadku powtórzenia, że groźbę bezprawną w tym zakresie charakteryzuje skutek w postaci wzbudzenia obawy jej spełnienia w przypadku każdego przestępstwa obejmującego użycie groźby bezprawnej, mielibyśmy do czynienia z ustawowym *superfluum*²⁵.

Powstaje pytanie, czy warunek wzbudzenia obawy spełnienia groźby jest aktualny także na gruncie groźby spowodowania postępowania i groźby rozgłoszenia wiadomości uwłaczającej czci zagrożonego lub jego osoby najbliższej. Odpowiedzi twierdzącej udziela J. Majewski, wskazując, że prowadzi to wprawdzie do zawężającej wykładni art. 115 § 12 k.k., ale nie jest to sprzeczne z zakazem wykładni rozszerzającej na niekorzyść sprawy. Wspomniany autor twierdzi jednocześnie, że względy funkcjonalne przemawiają na rzecz jednolitej interpretacji art. 115 § 12 k.k., niezależnie od formy groźby bezprawnej. Groźba karalna stanowi zresztą jej najcięższą postać gatunkową²⁶.

Przeciwko zaprezentowanemu pogładowi *de lege lata* można wysunąć co najmniej dwa argumenty. Po pierwsze, nic nie stało na przeszkodzie, by ustawodawca zawarł wymóg wzbudzenia obawy spełnienia groźby w stosunku do wszystkich form groźby bezprawnej²⁷. Jest to z pewnością bardziej istotny element niż wyłączenie z zakresu groźby bezprawnej zapowiedzi spowodowania postępowania karnego lub innego postępowania, w którym może zostać nałożona administracyjna kara pieniężna, jeżeli ma ona jedynie na celu ochronę prawa naruszonego przestępstwem²⁸ lub zachowaniem zagrożonym administracyjną karą pieniężną, co wydaje się przykładem ustawowego *superfluum*. Trudno np. uznać za uzasadnione traktowanie jako groźby bezprawnej ostrzeżenia sprawy przez pokrzywdzonego, że w razie dalszego kontynuowania

²⁴ M. Zieliński, *Wykładnia...*, s. 212; M. Nawrocki, *Definicje...*, s. 92-95; zob. też § 147 ust. 1 załącznika do rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z 20.06.2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej” (tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r. poz. 283).

²⁵ Należy podkreślić, że definicja legalna określona w art. 115 § 12 k.k. jest w całości wiążąca np. na gruncie art. 245 k.k. Nie ma wątpliwości, że w przypadku przestępstwa z art. 245 k.k. groźbę bezprawną należy odtwarzać w oparciu o ww. definicję legalną. Nie jest to zatem przypadek tożsamy, co przedstawiony powyżej problem rozumienia pojęcia „postępowania karnego”, gdzie interpretator ustawy karnej musi odpowiedzieć na pytanie, czy znaczenie ustalone w przepisie części szczególnej (art. 239 § 1 k.k.) tej samej ustawy jest wiążące na gruncie przepisu ogólnego, określającego definicję legalną, jakim jest art. 115 § 12 k.k. Zob. też P. Daniluk, *Wzbudzenie...*, s. 13.

²⁶ J. Majewski, *Komentarz do art. 115 § 12*, [w:] *Kodeks...*, t. 1, cz. 2, teza 17; podobnie T. Bojarski, A. Michalska-Warias, J. Piórkowska-Fliieger, M. Szwarczyk, *Komentarz do art. 115*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. T. Bojarski, Warszawa 2016, teza 12; J. Giezek, *Komentarz...*, [w:] *Kodeks...*, teza 4.

²⁷ Zdaniem Pawła Daniluka pominięcie tego elementu „należy odczytywać jako niezależnienie tych rodzajów gróźb od skutków, jakie mogą one ewentualnie wywołać w psychice zagrożonego” (P. Daniluk, *Komentarz...*, [w:] *Kodeks...*, teza 130).

²⁸ Użyte w art. 115 § 12 k.k. wyrażenie „prawo naruszone przestępstwem” prowadzi do wątpliwości, czy wyłączenie to obejmuje również przypadki, gdy przestępstwo tworzy jedynie stan zagrożenia dla określonego prawa (por. R. Zawłocki, *Komentarz do art. 115*, [w:] *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz do artykułów 1-116*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2017, nb 220).

zamachu na jego mienie pokrzywdzony zawiadomi o tym odpowiednie organy, czym spowoduje wszczęcie postępowania karnego przeciwko sprawcy. Zachowanie pokrzywdzonego, niezależnie od treści art. 115 § 12 k.k., jest bowiem całkowicie legalne, ponieważ służy ochronie jego interesu prawnego i może realizować społeczny obowiązek zawiadomienia o przestępstwie (art. 304 § 1 k.p.k.)²⁹. Po drugie, ciężar gatunkowy groźby karalnej wynika nie tylko z tego, że dotyczy popełnienia przestępstwa, lecz także z tego, że groźba ma osiągnąć określony skutek; pominięcie skutku w przypadku pozostałych rodzajów groźby bezprawnej może być zatem świadomym zabiegiem, który ma swoje uzasadnienie funkcjonalne.

De lege lata lepiej został uzasadniony pogląd, że jedynie w przypadku groźby karalnej wymaga się wzbudzenia obawy jej spełnienia³⁰. W celu ujednoczenia charakteru groźby bezprawnej (co należy uznać za słuszny postulat) konieczna byłaby zatem zmiana ustawy³¹.

4. Groźba bezprawna a skutkowy charakter przestępstwa

Z powyższych rozważań wynika wniosek, że groźba bezprawna w formie groźby karalnej powinna wywołać skutek w postaci wzbudzenia obawy jej spełnienia, natomiast w pozostałych wypadkach, dla spełnienia wszystkich jej przesłanek, wystarczające jest samo podjęcie zachowania w postaci wyrażenia groźby spowodowania postępowania czy rozgłoszenia wiadomości uwłaczającej czci, niezależnie od tego, czy zagrożony uzna ją za realną czy nie.

Uwaga ta ma daleko idące konsekwencje na gruncie tych przestępstw, w których znamię czynnościowe ogranicza się do wyrażenia groźby bezprawnej. Znamię groźby bezprawnej występuje w alternatywie z innymi czynnościami sprawczymi, takimi jak np. użycie przemocy. W Kodeksie karnym obowiązują przepisy, które określają skutek podjęcia przez sprawcę określonego zachowania (np. w art. 124 § 1, art. 153 § 1, art. 197 § 1, art. 203 k.k.). Dalsza analiza ograniczy się do tych wypadków, gdy sprawca (mając wybór w zakresie czynności wykonawczej) decyduje się na zastosowanie groźby bezprawnej, a jednocześnie z opisu typu czynu zabronionego nie wynika wprost, że użycie groźby ma prowadzić do skutku rozumianego jako zmiana w świecie zewnętrznym oderwana czasowo i miejscowo od samego zachowania sprawcy. W obszarze naszego zainteresowania pozostają zatem przestępstwa określone np. w art. 119 § 1, art. 191 § 1, art. 224 § 2, art. 245, art. 246, art. 249, art. 250 k.k.

Jeżeli sprawca stosuje groźbę bezprawną, polegającą na groźbie spowodowania postępowania lub rozgłoszenia wiadomości uwłaczającej czci, w celu zmuszenia innej osoby do określonego działania, zaniechania lub znoszenia (art. 191 § 1 k.k.), to jego przestępstwo jest dokonane z chwilą wyrażenia groźby, niezależnie od tego, czy wzbudził u adresata obawę spełnienia groźby uzasadnioną okolicznościami. Inny

²⁹ Por. inne uwagi: P. Daniluk, *Komentarz...*, [w:] *Kodeks...*, teza 137; M. Mozgawa, *Przestępstwa...*, [w:] *System...*, t. 10, s. 488–492.

³⁰ Podobnie postanowienie SN z 27.03.2014 r., I KZP 2/14, OSNKW 2014/7, poz. 53.

³¹ Taki postulat wysuwają też autorzy publikacji M. Budyn-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, M. Mozgawa, *Komentarz...*, [w:] *Kodeks...*, teza 4.

musi być wniosek w odniesieniu do groźby bezprawnej polegającej na groźbie z art. 190 k.k. Skoro groźba karalna ma charakter skutkowy, to przestępstwo jest dokonane dopiero w momencie wywołania obawy u pokrzywdzonego. Nie powinna budzić wątpliwości możliwość traktowania określonego zjawiska psychicznego jako skutku³². Tym samym art. 191 § 1 k.k. (i inne tego typu przestępstwa) jest skutkowy w zakresie użycia groźby bezprawnej w formie groźby karalnej i bezskutkowy w przypadku pozostałych form groźby bezprawnej.

Odnotować jednocześnie należy, że na gruncie ww. przestępstw w zasadzie nie dokonuje się tego typu rozróżnienia; przykładowo twierdzi się, że art. 191 § 1 k.k. typizuje przestępstwo formalne (co w świetle powyższych rozważań nie jest trafne), którego popełnienie nie zależy od zmuszenia innej osoby do określonego działania, zaniechania lub znoszenia (druga część tego twierdzenia jest oczywiście prawdziwa)³³. Takie podejście należy uznać oczywiście za błędne, nawet zakładając, że groźba bezprawna w każdym przypadku wymaga wystąpienia uzasadnionej obawy jej spełnienia.

Niekiedy z jednej strony przyjmuje się formalny charakter przestępstwa z art. 191 § 1 k.k., a z drugiej – wyraźnie wskazuje się na wymóg wzbudzenia obawy spełnienia groźby³⁴. Wewnętrznie sprzeczny jest pogląd przedstawiony w jednym z orzeczeń SN, w którym uznano, że wzbudzenie obawy spełnienia groźby nie stanowi skutku czynu zabronionego z art. 191 § 1 k.k., ale „Groźba bezprawna musi realnie wpływać na psychikę zagrożonego”³⁵. Skutkowość groźby bezprawnej polegającej na groźbie karalnej wynika z odesłania do art. 190 § 1 k.k. Warto również zastanowić się, co oznacza „realny wpływ groźby na psychikę zagrożonego”. Uznać należy, że nie zachodzi praktyczna różnica między tym wpływem a wzbudzeniem obawy spełnienia groźby. Skoro groźba realnie wpływa na pokrzywdzonego, to znaczy, że pokrzywdzony obawia się jej spełnienia³⁶; gdyby takiego wpływu nie wywierała, to

³² A. Zoll, *Komentarz do art. 190*, [w:] *Kodeks...*, t. 2, cz. 1, teza 13; J. Lachowski, *Komentarz do art. 190*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. V. Konarska-Wrzosek, Warszawa 2020, teza 5; J. Kosonoga, *Komentarz...*, [w:] *Kodeks...*, teza 26; M. Królikowski, A. Sakowicz, *Komentarz do art. 190*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 1, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2017, nb 10; M. Królikowski, J. Wojciechowska, *Komentarz do art. 190*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 1, red. A. Wąsek, Warszawa 2010, teza 15. Kwestia ta została przesądzona również na gruncie podżegania; zob. np. K. Siwek, *Przestępstwo podżegania. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z 23.02.2016 r.*, WA 22/15, „Przebieg Sądowy” 2018/5, s. 113–115 (autor z podobnych powodów uznaje za skutkowe również przestępstwo znęcania; zob. K. Siwek, *W sprawie skutkowego charakteru przestępstwa znęcania się*, „Prokuratura i Prawo” 2018/11, s. 72–86); P. Kardas, *Komentarz do art. 18*, [w:] *Kodeks karny. Część ogólna*, t. 1, cz. 1, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2016, teza 140; uchwała 7 sędziów SN z 21.10.2003 r., I KZP 11/03, OSNKW 2003/11–12, poz. 89.

³³ Zob. np. A. Zoll, *Komentarz do art. 191*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2, cz. 1, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2017, teza 5; M. Mozgawa, *Komentarz do art. 191*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2022, teza 10; J. Lachowski, *Komentarz do art. 191*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. V. Konarska-Wrzosek, Warszawa 2020, teza 7; podobnie, na gruncie art. 245 k.k., m.in. M. Szewczyk, A. Wojtaszczyk, W. Zontek, *Komentarz do art. 245*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2, cz. 2, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2017, teza 4; J. Piórkowska-Flieger, *Komentarz do art. 245*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. T. Bojarski, Warszawa 2016, teza 3; wyrok SA w Gdańsku z 8.07.2015 r., II Aka 220/15, LEX nr 2032400.

³⁴ Wyrok SN z 26.09.2006 r., WA 27/06, OSNwSK 2006/1, poz. 1809; wyrok SA w Poznaniu z 14.07.2005 r., II Aka 155/05, OSA 2006/1, poz. 1.

³⁵ Postanowienie SN z 14.02.2013 r., II KK 120/12, LEX nr 1405555.

³⁶ Ilustruje to wyrok SA w Poznaniu z 5.04.2017 r., II Aka 18/17, LEX nr 2396206: „wyrażona groźba powinna być realna, tj., wzbudzająca u zagrożonego realną (uzasadnioną) obawę spełnienia”. Zob. też wyrok SN z 24.06.2013 r., V KK 94/13, OSNKW 2013/10, poz. 89.

uznałby ją za niegroźną. Sąd Najwyższy w tym zakresie odwołał się do poglądów doktrynalnych dotyczących tego, że groźba ma być realna, co wskazuje, że „u obiektywnego obserwatora wywołuje przekonanie, że jest zdolna wpłynąć na decyzję woli jej adresata w kierunku podjęcia wymuszonego groźbą zachowania się”³⁷. Nie są to jednak pojęcia tożsame. Przecież może dojść do sytuacji, gdy sprawca skieruje do adresata groźbę realną (którą obiektywny obserwator oceni jako zdolną wpłynąć na inną osobę w kierunku pożądanym przez sprawcę), która nie rzutuje realnie na psychikę zagrożonego (adresat ocenia groźbę jako nieistotną i nie zamierza modyfikować swojego zachowania zgodnie z żądaniem sprawcy).

Podnieść należy, że powyższe rozróżnienie w zasadzie nie ma znaczenia dla zakresu karalności. Jeśli bowiem sprawca stosuje groźbę bezprawną w formie groźby karalnej, to nawet jeżeli groźba nie wywoła uzasadnionej obawy jej spełnienia, może on odpowiadać za usiłowanie określonego przestępstwa. Takim zachowaniem sprawca bezpośrednio zmierza do dokonania czynu zabronionego objętego jego zamiarem (art. 13 § 1 k.k.). W orzecznictwie wyrażono trafny pogląd, odnoszący się do art. 190 § 1 k.k., że „Jeżeli groźba nie wzbudziła uzasadnionej obawy, a sprawca do jej wywołania bezpośrednio zmierzał, można mówić o usiłowaniu popełnienia tego przestępstwa”³⁸. Wywołanie obawy spełnienia groźby nie jest bowiem przesłanką przestępności czynu, ale warunkiem dokonania przestępstwa³⁹. O ile to spostrzeżenie co do zasady nie ma istotnego znaczenia z perspektywy granic odpowiedzialności karnej, o tyle niewystąpienie skutku stanowiącego znamię czynu zabronionego niekiedy może determinować możliwość korzystania z czynnego żalu (art. 15 § 1 k.k.) i wymiar kary, gdyż po pierwsze sprawca wciąż ma możliwość dobrowolnego zapobieżenia skutkowi, a po drugie powstały skutek z reguły przekłada się na wyższy stopień społecznej szkodliwości (art. 115 § 2 k.k.), który powinien być przez sąd brany pod uwagę podczas orzekania sankcji karnych (art. 53 § 1 k.k.).

Sąd Najwyższy, na gruncie art. 245 k.k., stwierdził, że „z uwagi na charakter (...) dóbr ogólnych trudno przyjąć, aby ich naruszenie można było każdorazowo wiązać z indywidualnie odczuwaną obawą zrealizowania groźby”⁴⁰. Penalizacja zachowania opisanego w art. 245 k.k. ma na celu ochronę ogólnego dobra prawnego w postaci wymiaru sprawiedliwości, niemniej powszechnie przyjmuje się pogląd, że

³⁷ A. Zoll, *Komentarz do art. 191*, [w:] *Kodeks...*, t. 2, cz. 1, teza 13.

³⁸ Wyrok SA w Gdańsku z 24.05.2013 r., II AKA 122/13, LEX nr 1327503. Zob. też M. Berent, M. Filar, *Komentarz do art. 190*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Filar, Warszawa 2016, teza 8; A. Michalska-Warias, *Komentarz do art. 190*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. T. Bojarski, Warszawa 2016, teza 4; S. Hypś, *Komentarz...*, [w:] *Kodeks...*, nb 7. Zob. szerzej: K. Nazar-Gutowska, *Problem usiłowania przy przestępstwie groźby karalnej*, [w:] *Profesor Marian Cieślak – osoba, dzieło, kontynuacje*, red. W. Cieślak, S. Steinborn, Warszawa 2013, s. 383–392.

³⁹ Odmiennie np. wyrok SA w Lublinie z 3.10.2013 r., II AKA 152/13, LEX nr 1388873; podobnie I. Zgoliński, *Komentarz do art. 245*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. V. Konarska-Wrzošek, Warszawa 2020, teza 3; i na gruncie art. 190 k.k.: M. Filar, *Komentarz do art. 190*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. O. Górniok, Warszawa 2005, teza 3 (autor ten dopuszcza odpowiedzialność jedynie za usiłowanie nieudolne – zob. M. Filar *Komentarz do art. 190*, [w:] *Kodeks...*, teza 8; M. Filar, *Komentarz do art. 191*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. O. Górniok, Warszawa 2005, teza 10).

⁴⁰ Postanowienie SN z 27.03.2014 r., I KZP 2/14, OSNKW 2014/7, poz. 53.

chroni on również wolność konkretnej osoby⁴¹. Ilekroć czyn zabroniony polega na posłużeniu się groźbą bezprawną, tylekroć mamy do czynienia z atakiem na wolność jednostki, albowiem to w sferę tego prawa sprawca ingeruje⁴². Trudno również uznać za uzasadniony wniosek wysnuty przez SN: „W przeciwnym razie o bezprawności ataku na dobra ogólne – w tym wypadku wymiar sprawiedliwości – decydowałyby indywidualne odczucia, które to kryterium w sferze odpowiedzialności karnej budzi generalne wątpliwości i nie powinno mieć zastosowania, zwłaszcza przy braku odpowiednich przesłanek do oceny”⁴³. Bezprawność czynu, rozumiana jako element struktury przestępstwa, w zasadzie nie zależy od odczuć konkretnej osoby, jeśli chodzi o dobra ponadindywidualne. Decydujące jest bowiem naruszenie normy sankcjonowanej przy braku okoliczności usprawiedliwiających to naruszenie⁴⁴. Stąd wynika wniosek, że atak na dobro prawne, naruszający reguły postępowania z tym dobrem, zachodzi już w momencie, gdy sprawca stosuje oddziaływania – opisane w art. 245 k.k. (przemoc, groźba bezprawna, naruszenie nietykalności) – na osoby wymienione w tym przepisie w celu wywarcia na nie wpływu. Jest to wystarczające do przyjęcia bezprawności jego czynu, niezależnie od ewentualnych rezultatów takiego zachowania. Tym samym powtórzyć znowu należy, że indywidualne odczucie pokrzywdzonego⁴⁵ ma znaczenie jedynie dla dokonania przestępstwa (i to tylko w wypadku posłużenia się jedną z form groźby bezprawnej), a nie dla bezprawności czy nawet karalności czynu.

5. Konieczność rozszerzenia definicji groźby bezprawnej w stosunku do groźby karalnej

Groźba z art. 190 § 1 k.k. polega na zagrożeniu, że sprawca popełni przestępstwo jedynie na szkodę adresata groźby lub jego osoby najbliższej. Stoję na stanowisku, że niezależnie od zakresu karalności z art. 190 § 1 k.k. groźba bezprawna powinna być przedmiotowo rozszerzona na zapowiedzi popełnienia wykroczenia na szkodę zagrożonego lub jego osób najbliższych. Zapowiedź popełnienia wykroczenia na szkodę adresata może równie silnie naciskać na jego psychikę, co w przypadku zapowiedzi przestępstwa. Powstaje wątpliwość, czy poprzez odwołanie do art. 190 § 1 k.k. granice groźby bezprawnej nie zostały ujęte zbyt wąsko także pod względem podmiotowym, tj. w zakresie osób, przeciwko którym sprawca zapowiada podjęcie zachowania będącego przedmiotem groźby.

⁴¹ Tak np. M. Szewczyk, A. Wojtaszczyk, W. Zontek, *Komentarz...*, [w:] *Kodeks...*, t. 2, cz. 2, teza 1; M. Mozgawa, *Komentarz do art. 245*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Mozgawa, LEX/el. 2022, teza 1; K. Wiak, *Komentarz do art. 245*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2021, nb 1; A. Wojtaszczyk, W. Wróbel, W. Zontek, *Przestępstwa przeciwko wymiarowi sprawiedliwości*, [w:] *System Prawa Karnego*, t. 8, *Przestępstwa przeciwko państwu i dobrom zbiorowym*, red. L. Gardocki, Warszawa 2018, s. 757; zob. też P. Daniluk, *Wzbudzenie...*, s. 12–13.

⁴² Zob. szerzej K. Nazar-Gutowska, *Groźba...*, s. 117–134.

⁴³ Postanowienie SN z 27.03.2014 r., I KZP 2/14, OSNKW 2014/7, poz. 53.

⁴⁴ W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2013, s. 171–176.

⁴⁵ Jest ono zresztą decydujące dla zaistnienia skutku przestępstwa z art. 190 § 1 k.k. (postanowienie SN z 27.03.2014 r., I KZP 2/14, OSNKW 2014/7, poz. 53).

Przykładowo, w świetle art. 115 § 12 k.k., nie stanowi groźby bezprawnej zapowiedź, że sprawca zabije dziecko znajdujące się pod opieką przedszkolanki, jeżeli ta ostatnia nie podejmie z nim stosunku seksualnego. Dziecko to nie jest dla niej osobą najbliższą, a to na szkodę dziecka miałyby zostać popełnione przestępstwo będące przedmiotem groźby⁴⁶.

Aneta Michalska-Warias wskazuje, że takie zawężenie podmiotowe budzi wątpliwości. Jeżeli sprawca kieruje groźby popełnienia przestępstwa na szkodę siostrzenicy czy narzeczonego adresata groźby, to art. 197 § 1 k.k. oraz art. 115 § 11 i 12 k.k. nakazują uznać takie zachowanie za niekaralne. Takie czynności również mogą wywierać silną presję psychiczną. Z drugiej strony, jeżeli przedmiotem groźby jest popełnienie choćby drobnego przestępstwa na szkodę adresata lub jego osoby najbliższej, to może być to podstawą zarzutu z art. 197 § 1 k.k.⁴⁷

Z kolei Katarzyna Nazar-Gutowska pisze, że w aktualnym stanie prawnym stanowi groźbę karalną groźba np. kradzieży zwierzęcia (art. 278 § 1 k.k.), ale poza polem penalizacji pozostaje groźba skrzywdzenia np. bratanka, nawet silnie związanego emocjonalnie z zagrożonym⁴⁸.

Na tle wcześniejszych przykładów należy podkreślić, że stosunek emocjonalny pomiędzy pokrzywdzonym a zagrożonym (będący jednocześnie źródłem nacisku psychicznego, jaki sprawca wywiera na adresata groźby) może wychodzić poza granice podmiotowe określone w art. 115 § 11 k.k. Mimo tego może on istotnie oddziaływać na procesy motywacyjne pokrzywdzonego, co uzasadnia kryminalizację również w tym zakresie.

Interesujący przykład podaje J. Majewski na tle postanowień decyzji ramowej Rady z 13.06.2002 r. w sprawie zwalczania terroryzmu (2002/475/WSiSW)⁴⁹: „bezkarny pozostaje czyn polegający na przekazaniu dziennikarzowi mieszkającemu w Krakowie groźby, że zdetonuje się materiał wybuchowy w warszawskim metrze, w nadziei na to, że ten informację tę rozpowszechni, w Warszawie wybuchnie panika i w ten sposób osiągnięty zostanie cel zastraszenia wielu osób. Czyn ten spełnia wprawdzie wszelkie wymogi stawiane przez art. 115 § 20 przestępstwu o charakterze terrorystycznym, ale rzecz jasna sam wymieniony przepis nie może być podstawą pociągnięcia sprawcy do odpowiedzialności karnej”⁵⁰. Wymieniona decyzja ramowa została wprawdzie uchylona z dniem 20.04.2017 r. na mocy art. 27 dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/541 z 15.03.2017 r.⁵¹, jednakże w świetle art. 3 ust. 1 lit. a i j oraz art. 3 ust. 2 dyrektywy w omawianej materii nie zaszły istotne zmiany. Tym samym, czyn będący przestępstwem terrorystycznym w rozumieniu dyrektywy pozostaje

⁴⁶ Zob. też A. Michalska-Warias, *Komentarz do art. 191, [w:] Kodeks karny. Komentarz*, red. T. Bojarski, Warszawa 2016, teza 3; wyrok SN z 13.02.2008 r., IV KK 407/07, LEX nr 395069.

⁴⁷ A. Michalska-Warias, *Groźba...*, s. 9–11. Autorka twierdzi również, że „W polskim prawie karnym wiele gróźb, które w praktyce mogą wywrzeć silną presję psychiczną na ofiarę, nie stanowi jednak gróźb bezprawnych” (A. Michalska-Warias, *Groźba...*, s. 21).

⁴⁸ K. Nazar-Gutowska, *Groźba...*, s. 72–73.

⁴⁹ Dz.Urz. UE L 164 z 22.06.2002 r., poz. 3.

⁵⁰ J. Majewski, *Komentarz do art. 115 § 20, [w:] Kodeks karny. Część ogólna*, t. 1, cz. 2, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2016, teza 4; zob. też A. Michalska-Warias, *Groźba...*, s. 12.

⁵¹ Dz.Urz. UE L 88 z 31.03.2017 r., poz. 6.

bezkarny na gruncie polskiej ustawy karnej. Oznacza to, że Polska nie implementowała w pełni dyrektywy, co powinno nastąpić do 8.09.2018 r. (art. 28 ust. 1 dyrektywy). Taki wniosek jest oczywisty w świetle art. 15 ust. 1 dyrektywy.

W części szczególnej Kodeksu karnego ustawodawca nie zawsze posługuje się sformułowaniem „groźba bezprawna”. Występują tu takie wyrażenia jak „groźba bezpośredniego użycia gwałtu na osobie” (art. 166 § 1 k.k.), „groźba” (art. 264 § 2 k.k.), „groźba natychmiastowego użycia przemocy wobec osoby” (art. 280 § 1 i art. 281 k.k.) czy „groźba zamachu na życie lub zdrowie albo gwałtownego zamachu na mienie” (art. 282 k.k.). Trudno wyobrazić sobie, by użycie gwałtu na osobie lub przemocy wobec osoby nie realizowało znamion czynu zabronionego należącego do kategorii przestępstw. Nietrudno jednak zauważyć, że art. 264 § 2 k.k. nie odwołuje się do pojęcia groźby bezprawnej, ale do „groźby”, która nie powinna być jednoznacznie utożsamiana z groźbą bezprawną. Jak twierdzi M. Mozgawa, „Groźba jest oddziaływaniem na psychikę innej osoby przez zapowiedzenie zła, które spotka zagrożonego ze strony grożącego lub innej osoby, na której zachowanie grożący ma wpływ”⁵². To zło nie musi przecież sprowadzać się do przestępstwa popełnionego na szkodę zagrożonej osoby, ale może polegać na popełnieniu innego czynu (np. realizującego znamiona wykroczenia). Ta subtelna różnica, na gruncie art. 264 § 2 k.k., nie zostaje jednak przez naukę prawa karnego odnotowana⁵³.

Podobnie nie podkreśla się kwestii, że art. 282 k.k. dotyczy „gwałtownego zamachu na mienie”. Przyjęte jest, że „Przez groźbę gwałtownego zamachu na mienie, o którym mowa w art. 211 k.k. (z 1969 r. – dop. K.K.), należy rozumieć zapowiedź – w przypadku niespełnienia żądania – każdego bezprawnego zamachu godzącego w to mienie za pomocą szybko i intensywnie stosowanej przemocy, mającej spowodować zniszczenie, uszkodzenie mienia albo pozbawienie nad nim władztwa”⁵⁴. Przepis art. 282 k.k. w istocie penalizuje więc również wymuszenie rozbójnicze, w ramach którego sprawca grozi popełnieniem wykroczenia. Tak należy traktować sytuację, w której sprawca grozi zniszczeniem szyby samochodowej o wartości np. 400 zł, jeżeli pokrzywdzony nie dokona na jego rzecz określonego rozporządzenia własnym mieniem. Nacisk wywierany na psychikę pokrzywdzonego może być w takiej sytuacji równie silny, co w przypadku stosowania groźby bezprawnej w rozumieniu art. 115 § 12 k.k. W tym miejscu dochodzimy jednak do paradoksalnego wniosku, że sprawca ponosi odpowiedzialność za przestępstwo (art. 282 k.k.), gdy grozi popełnieniem wykroczenia przeciwko mieniu po to, by adresat groźby w pożądany przez niego sposób rozporządził mieniem. Grożący nie odpowiada natomiast za przestępstwo, gdy grozi popełnieniem wykroczenia (o tej samej treści co powyżej) po to, by doprowadzić adresata groźby do obcowania płciowego (art. 197 § 1 k.k.). Trudno mówić w tym przypadku o spójności aksjologicznej. Do wyboru pozostaje więc albo nowelizacja

⁵² M. Mozgawa, *Przestępstwa...*, [w:] *System...*, t. 10, s. 433.

⁵³ Por. np. Z. Cwiakalski, *Komentarz do art. 264*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2, cz. 2, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2017, teza 18; D. Gruszecka, *Komentarz do art. 264*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna*, red. J. Giezek, Warszawa 2021, teza 9; A. Michalska-Warias, *Komentarz do art. 264*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2017, nb 25; A. Herzog, *Komentarz do art. 264*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, Legalis 2021, teza 10.

⁵⁴ Uchwała SN z 19.02.1997 r., I KZP 39/96, OSNKW 1997/3–4, poz. 22.

art. 282 k.k. poprzez zawężenie znamienia groźby do „groźby bezprawnej”, albo stosowne poszerzenie definicji groźby bezprawnej z art. 115 § 12 k.k.

Faktem jest, że – choćby na gruncie art. 255 k.k. – penalizowane jest publiczne nawoływanie lub pochwalanie przestępstw (występków lub zbrodni) oraz przestępstw skarbowych. Nie podlega karze nawoływanie albo pochwalanie wykroczeń lub wykroczeń skarbowych. Należy jednak uwzględnić przedmiot ochrony w przypadku czynów zabronionych z art. 255 k.k., którym jest porządek publiczny⁵⁵. Wyrażanie aprobaty (w przypadku pochwalania) lub nawoływanie nieokreślonych bliżej osób do popełnienia wykroczenia czy wykroczenia skarbowego stanowi abstrakcyjnie niewielkie zagrożenie dla funkcjonowania społeczeństwa i demokratycznego państwa prawnego. To niebezpieczeństwo jest znacznie większe w sytuacji, gdy przedmiot działania sprawcy obejmuje przestępstwa i przestępstwa skarbowe. Jednakże w przypadku swobody pokrzywdzonego w zakresie decydowania o swoim postępowaniu wykroczenia (skierowane np. przeciwko osobie lub przeciwko mieniu) mogą równie istotnie oddziaływać na jego wolność, co niektóre przestępstwa (np. naruszenie nietykalności cielesnej).

6. Podsumowanie

Argumenty funkcjonalne (należy przy tym uwzględnić regulacje prawa wspólnotowego) przemawiają na rzecz rozszerzenia definicji groźby bezprawnej poza granice groźby z art. 190 k.k. Celowe byłoby sformułowanie groźby bezprawnej m.in. jako groźby popełnienia (jakiegokolwiek) przestępstwa, z pozostawieniem art. 190 k.k. w dotychczasowym brzmieniu⁵⁶. Zapowiedź popełnienia przestępstwa niezależnie od tego, przeciwko komu bezpośrednio ma być skierowane zachowanie sprawcy, może stanowić istotny czynnik wpływający na postępowanie adresata groźby. Jednocześnie czynnik ten należy ocenić jednoznacznie jako bezprawny i naganny, więc zaklasyfikowanie go jako groźbę bezprawną znajduje swoje racjonalne uzasadnienie.

Każdorazowo organ orzekający powinien uwzględniać klauzulę znikomego stopnia społecznej szkodliwości czynu (art. 1 § 2 k.k.). W zależności od okoliczności konkretnego stanu faktycznego groźba, np. popełnienia przestępstwa zniesławienia (art. 212 § 1 k.k.) na szkodę osoby niebędącej dla zagrożonego osobą najbliższą (art. 115 § 11 k.k.), może być uznana za nieistotną presję psychiczną mającą na celu zmuszenie zagrożonego do określonego działania, zaniechania lub znoszenia (art. 191 § 1 k.k.). Tak samo należy postępować, gdy przedmiotem groźby jest popełnienie zbrodni. Inaczej może kształtować się znaczenie groźby popełnienia zabójstwa (art. 148 § 1 k.k.), a inaczej – groźby wystawienia fałszywej faktury (art. 270a § 2 k.k.).

⁵⁵ Tak np. Z. Cwiąkałski, *Komentarz do art. 255, [w:] Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2, cz. 2, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2017, teza 4.

⁵⁶ Przy takim ujęciu art. 115 § 12 k.k. przypadek podany przez J. Majewskiego mógłby być już karalny np. na podstawie art. 191 § 1 k.k., choć nadal nie stanowiłyby przestępstwa terrorystycznego – ze względu na niespełnienie kryterium formalnego z art. 115 § 20 k.k. w postaci górnej granicy ustawowego zagrożenia wynoszącej minimum 5 lat pozbawienia wolności; jednakże, zgodnie z wymaganiami dyrektywy 2017/541, taki czyn podlegałby sankcji karnej (wydaje się nie mieć przy tym znaczenia, czy byłby on karalny jako „przestępstwo terrorystyczne” według prawa krajowego).

Reasumując, art. 115 § 12 k.k. mógłby mieć brzmienie: „Groźbą bezprawną jest skierowana do innej osoby i wzbudzająca w niej uzasadnioną obawę, że będzie spełniona, groźba, która stanowi:

- 1) groźbę popełnienia wykroczenia na szkodę zagrożonego lub jego osób najbliższych albo groźbę popełnienia przestępstwa,
- 2) groźbę spowodowania przeciwko zagrożonemu lub jego osobie najbliższej postępowania w sprawie o przestępstwo, przestępstwo skarbowe, wykroczenie lub wykroczenie skarbowe albo innego postępowania, w którym może zostać nałożona administracyjna kara pieniężna,
- 3) groźbę rozgłoszenia wiadomości uwłaczającej czci zagrożonego lub jego osoby najbliższej”.

Proponowana definicja pomija wyrażenie: „nie stanowi groźby zapowiedź spowodowania postępowania karnego lub innego postępowania, w którym może zostać nałożona administracyjna kara pieniężna, jeżeli ma ona jedynie na celu ochronę prawa naruszonego przestępstwem lub zachowaniem zagrożonym administracyjną karą pieniężną” z uwagi na to, że stanowi ono *superfluum*, o czym była mowa powyżej.

Bibliografia

1. Berent M., Filar M., *Komentarz do art. 190*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Filar, Warszawa 2016.
2. Bojarski J., Górniok O., *Komentarz do art. 115*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Filar, Warszawa 2016.
3. Bojarski T., Michalska-Warias A., Piórkowska-Flieger J., Szwarczyk M., *Komentarz do art. 115*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. T. Bojarski, Warszawa 2016.
4. Budyn-Kulik M., Kozłowska-Kalisz P., Kulik M., Mozgawa M., *Komentarz do art. 115 § 12*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Mozgawa, LEX/el. 2022.
5. Ćwiąkałski Z., *Komentarz do art. 255*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2, cz. 2, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2017.
6. Ćwiąkałski Z., *Komentarz do art. 264*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2, cz. 2, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2017.
7. Daniluk P., *Komentarz do art. 115*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, Legalis 2021.
8. Daniluk P., *Wzbudzenie w zagrożonym uzasadnionej obawy spełnienia groźby w konstrukcji groźby bezprawnej*, *Prokuratura i Prawo* 2018, nr 1.
9. Filar M., *Komentarz do art. 190*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. O. Górniok, Warszawa 2005.
10. Filar M., *Komentarz do art. 191*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. O. Górniok, Warszawa 2005.
11. Giezek J., *Komentarz do art. 115 § 12*, [w:] *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, red. J. Giezek, Warszawa 2021.
12. Górniok O., *Komentarz do art. 115 § 12*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. O. Górniok, Warszawa 2005.

13. Gruszecka D., *Komentarz do art. 264*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna*, red. J. Giezek, Warszawa 2021.
14. Herzog A., *Komentarz do art. 264*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, Legalis 2021.
15. Hyps S., *Komentarz do art. 190*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2021.
16. Kardas P., *Komentarz do art. 18*, [w:] *Kodeks karny. Część ogólna*, t. 1, cz. 1, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2016.
17. Kosonoga J., *Komentarz do art. 190*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, Legalis 2021.
18. Królikowski M., Sakowicz A., *Komentarz do art. 190*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 1, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2017.
19. Królikowski M., Wojciechowska J., *Komentarz do art. 190*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 1, red. A. Wąsek, Warszawa 2010.
20. Lachowski J., *Komentarz do art. 190*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. V. Konarska-Wrzosek, Warszawa 2020.
21. Lachowski J., *Komentarz do art. 191*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. V. Konarska-Wrzosek, Warszawa 2020.
22. Majewski J., *Komentarz do art. 115 § 12*, [w:] *Kodeks karny. Część ogólna*, t. 1, cz. 2, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2016.
23. Majewski J., *Komentarz do art. 115 § 20*, [w:] *Kodeks karny. Część ogólna*, t. 1, cz. 2, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2016.
24. Majewski J., *O wybranych pojęciach odpowiedzialności karnej*, [w:] *Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, t. 2, red. P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2012.
25. Michalska-Warias A., *Groźba bezprawna jako ustawowe znamię przestępstwa zgwałcenia*, *Ius Novum* 2016, nr 1.
26. Michalska-Warias A., *Komentarz do art. 190*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. T. Bojarski, Warszawa 2016.
27. Michalska-Warias A., *Komentarz do art. 191*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. T. Bojarski, Warszawa 2016.
28. Michalska-Warias A., *Komentarz do art. 264*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2017.
29. Mozgawa M., *Komentarz do art. 191*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Mozgawa, LEX/el. 2022.
30. Mozgawa M., *Komentarz do art. 245*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Mozgawa, LEX/el. 2022.
31. Mozgawa M., *Przestępstwa przeciwko wolności*, [w:] *System Prawa Karnego*, t. 10, *Przestępstwa przeciwko dobrom indywidualnym*, red. J. Warylewski, Warszawa 2016.
32. Nawrocki M., *Definicje legalne w kodeksie karnym*, *Państwo i Prawo* 2017, nr 9
33. Nazar-Gutowska K., *Groźba bezprawna w polskim prawie karnym*, Warszawa 2012.
34. Nazar-Gutowska K., *Problem usiłowania przy przestępstwie groźby karalnej*, [w:] *Profesor Marian Cieślak – osoba, dzieło, kontynuacja*, red. W. Cieślak, S. Steinborn, Warszawa 2013.

35. Piórkowska-Flieger J., *Komentarz do art. 245*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. T. Bojarski, Warszawa 2016.
36. Raglewski J., *Komentarz do art. 116*, [w:] *Kodeks karny. Część ogólna*, t. 1, cz. 2, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2016.
37. Raglewski J., *Relacja pojęć „przestępstwo” – „przestępstwo skarbowe” oraz „wykroczenie” – „wykroczenie skarbowe” w polskim systemie prawa karnego materialnego*, *Prokuratura i Prawo* 1998, nr 5.
38. Saługa P., *Sposoby wyodrębniania definicji legalnych*, *Państwo i Prawo* 2008, nr 5.
39. Siwek K., *Przestępstwo podżegania. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z 23.02.2016 r.*, *WA 22/15*, *Przebieg Sądowy* 2018, nr 5.
40. Siwek K., *W sprawie skutkowego charakteru przestępstwa znęcania się*, *Prokuratura i Prawo* 2018, nr 11.
41. Szewczyk M., Wojtaszczyk A., Zontek W., *Komentarz do art. 245*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2, cz. 2, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2017.
42. Wiak K., *Komentarz do art. 245*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2021.
43. Wojtaszczyk A., Wróbel W., Zontek W., *Przestępstwa przeciwko wymiarowi sprawiedliwości*, [w:] *System Prawa Karnego*, t. 8, *Przestępstwa przeciwko państwu i dobrom zbiorowym*, red. L. Gardocki, Warszawa 2018.
44. Wróbel W., Zoll A., *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2013.
45. Zawłocki R., *Komentarz do art. 115*, [w:] *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz do artykułów 1–116*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2017.
46. Zgoliński I., *Komentarz do art. 245*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. V. Konarska-Wrzosek, Warszawa 2020.
47. Zieliński M., *Wykładnia prawa. Zasady, reguły, wskazówki*, Warszawa 2012.
48. Zoll A., *Komentarz do art. 190*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2, cz. 1, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2017.
49. Zoll A., *Komentarz do art. 191*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2, cz. 1, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2017.